

KONFERENCE PAR VĒSTURI UN VĒSTURES UZTVERI

2009. gada 27. un 28. oktobrī Gētes institūta telpās Rīgā notika konference ar nosaukumu “Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere”, kuru rīkoja Latvijas Vēsturnieku komisija kopā ar Latvijas Okupācijas muzeju, Latvijas Valsts arhīvu un Gētes institūtu, bet finansiālus līdzekļus ārpus rīkotāju loka vēl bija devuši AS “Latvijas Gāze” un Margas un Kurta Melgārda fonds (Esene, Vācija). Par konferences programmas sastādīšanu un referentu izraudzīšanu bija rūpējušies profesori Ervīns Oberlenders (*Oberländer*; Mainca, Vācija) un Valters Nollendorfs (Rīga).

Pēc konferences programmas veidotāju uzskatiem, Eiropā par Otro pasaules karu un tā sekām kopš 1991. gada pārmaiņām izveidojušās trīs savstarpēji konkurējošas atmiņas kultūras – “nacionālsociālistiskā okupācija un holokausta nosaka rietumu atmiņas kultūru, uzvarētāju un atbrīvotāju mīts veido krievu atmiņas kultūru, un divos totalitāros režīmos piedzīvotās ciešanas nosaka Eiropas austrumu daļas tautu atmiņas kultūru”. Rietumu valstīs bijis vairāk nekā 60 gadu laika veidot savus vēstures uzskatus par Otro pasaules karu un nacionālsociālistisko okupāciju, kurpretī Eiropas austrumu daļā, ieskaitot Latviju, tikai 1991. gadā pavērās iespējas publiski veidot savus uzskatus par dubulto diktatūras pieredzi. Šī Austrumeiropas tautu pieredze un koncepcija par dubulto okupāciju rietumos vēl nav guvusi vispārēju atzīšanu kā pašsaprotama Eiropas 20. gadsimta vēstures daļa.

Referātus bija sagatavojuši pētnieki no Beļģijas (Pīters Lagrū), Francijas (Olivijē Viviorka), Igaunijas (Tomass Hio), Latvijas (Inesis Feldmanis), Krievijas (Boriss Dubins), Polijas (Pjotrs Madajčiks), Ukrainas (Juris Šapovals) un Vācijas (Hanss Lembergs un Pēteris Šteinbahs). Pēc katra zemes pārstāvja referāta (garums ap 35–40 min.) sekoja koreferāts (ap 10–15 min.), kurā parasti referātā izteiktās problēmas komentēja no Latvijas redzesviedokļa. Visi koreferenti bija Latvijas vēstures zinātnes pārstāvji (Daina Bleiere, Aleksandrs Ivanovs, Uldis Neiburgs, Danute Dūra, Aivars Stranga, Kaspars Zellis, Ritvars Jansons), izņemot vienu koreferātu, kura autore bija Eva Klarita Onkena Pettai no Vācijas.

Konferenci atklāja Latvijas Valsts prezidents Valdis Zatlers, kura paspārnē arī darbojas Latvijas Vēsturnieku komisija, savā uzrunā uzsvērdams vēsturiskās atmiņas saglabāšanas nozīmi, it sevišķi tādai mazai tautai un valstij kā Latvija.

Pēc Valsts prezidenta uzrunas sākās konferences darbs. Ievadreferātu konferences tematikā, kuram nebija koreferāta, sniedza Mārburgas profesors Hanss Lembergs (temats: “Kolaborācija kā īstermiņa un ilgtermiņa fenomens”), sīki iztīrējot vārda “kolaborācija” izcelšanos un attīstību no 18. gs. līdz mūsdienām. Viņš atzīmēja, ka neesot nekādu problēmu ar “kolaborācijas” jēdziena attiecināšanu uz notikumiem gan Latvijas pirmās padomju okupācijas (1940./1941. g.), gan arī vācu okupācijas laikā

(1941.–1945. g.). Toties jēdziena izmantošana attiecībā uz otru – 45 gadus garo padomju okupāciju (1944./1945.–1991. g.) radot problēmas. Jēdziens zaudējot savu pirmatnējo nozīmi, un būtu jāpārdomā par citu jēdzienu izmantošanu, lai aprakstītu sadarbību starp zemes iedzīvotājiem un okupētāju, respektīvi, jauno valsts varu.

Pēteris Šteinbahs no Manheimas (temats: “Pagātnes izvērtēšana – izaicinājums pēcdiktatoriālām sabiedrībām”) analizēja pēckara Vācijas pūles noslēgt tautas un valsts rēķinus ar nacistisko pagātņi, kā arī izaicinājumus pagātnes seku pārvarēšanā, kas bija radušās sakarā ar Vācijas Demokrātiskās Republikas “izbeigšanos” un tās integrāciju Vācijas Federatīvās Republikas sastāvā. Referents uzsvēra, ka šais abos procesos liela nozīme bijusi tam, ka agrāko diktatorisko režīmu kalpiem dota iespēja iekļauties jaunajās demokrātiskajās sabiedrībās, ja viņiem nav bijusi uzrādāma “krimināla pagātne” un viņi paši izrādījuši vēlmi kritiski izvērtēt savu pagātņi.

Maskavas profesors Boriss Dubins (temats: “Atmiņa kā valstisks pasākums”) apskatīja problēmas, kas Krievijas Federācijā saistītas ar staļinisma interpretācijas atdzimšanu par Lielo Tēvijas karu ap 2000. gadu. Kā rādot aptaujas, lielākā daļa Krievijas iedzīvotāju pieslējusies šai Maskavas versijai par Otrā pasaules kara notikumiem. Uzvara Lielajā Tēvijas karā esot vienīgais pozitīvais padomju vēstures mantojums un nepieciešams instruments, ar kura palīdzību tiekot radīta lepnuma un identitātes sajūta krievu tautā. Kā rādīja sekojošās diskusijas, tad šī pozitīvā nostāja par PSRS uzvaru Lielajā Tēvijas karā iesakņojoties arī Ukrainā un Baltijas valstīs dzīvojošās skaitliski prāvajās krievu tautības imigrantu grupās, un tā nesakrīt ar vietējo tautu vēsturisko pieredzi un notikumu vēstures interpretāciju.

Olivijē Viviorka no Parīzes (temats: “Okupācija: Vēsture un vēstures uztvere Francijā”) pievērsās situācijai pēckara Francijā. Tur vēsturniekiem rūpīgu un ilgstošu pētījumu rezultātā bijis jāpārvar politiku pieņemtā atmiņas kultūra, kas izplatījusi uzskatus, ka franču tauta vienprātīgi pretojusies vācu okupācijas varai. Šis bijis 50 gadu garš process, kurā vēsturniekiem ar arhīvu materiālu palīdzību bijis jāpierāda okupācijas daudzpusīgie aspekti.

Piters Lagrū no Briseles (temats: “Okupācija: Vēsture un vēstures uztvere Beļģijā un Nīderlandē”) savu referātu raksturoja kā “skatu no tālajiem rietumiem”. Referāta sākuma daļā viņš apšaubīja, vai attiecībā uz padomju okupāciju Latvijā (ap 50 gadu) un Ukrainā (ap 70 gadu) termins “okupācija” esot atbilstošs. Attiecinot to uz tik garu laika posmu, šis jēdziens zaudējot daudz no savas sākotnējās skaidrības un jēgas. Referāta beigu daļā Lagrū akcentēja, ka vācu okupācijas pārvaldes sistēmā Baltijas valstu stāvoklis un nākotne nav bijusi skaidri noteikta un viss noticis pēc principa “redzēsim, kā būs”. Referents aicināja Baltijas kolēģus vairāk pievērsties vācu okupācijas politikas salīdzinošiem aspektiem. Arī sekojošās diskusijās izskanēja ierosinājumi salīdzināt vācu un padomju okupāciju atsevišķās zemēs, piemēram, Polijā.

Kijevas profesors Jurijs Šapovals (temats: “Kā “nacionalizēt” padomju periodu Ukrainas vēsturē?”) pievērsās padomju sistēmas nostiprināšanas

jautājumiem Ukrainā. Nevarot noliegt, ka šo darbu bieži veikuši ukraiņi paši un varbūt drīzāk būtu jārunā par to, ka “mūs okupēja pašu tautieši”.

Varšavas profesors Pjotrs Madajčiks (temats: “Okupācija: Vēsture un vēstures uztvere Polijā”) savā referātā norādīja uz Polijā veiktajām aptaujām par iedzīvotāju attieksmi pret abām Polijas okupācijām, respektīvi, okupācijas varām: nacistisko Vāciju un staļinistisko Padomju Savienību. 1992. gadā 67% aptaujāto norādījuši, ka abas okupācijas bijušas vienādas – vienlīdz briesmīgas. 21% atzinis, ka dzīves apstākļi padomju okupācijas periodā bijuši sliktāki nekā vācu, bet vairākums domājis, ka abas okupācijas bijušas vienādi sliktas. Tāpat vairākums uzskatījis, ka abu sistēmu terors bijis vienādi šausmīgs, kas, pēc referenta uzskatiem, isti neatbilstot vēsturiskai patiesībai. Šādos līdzīgos uzskatos sabiedrība esot arī šodien. Pēc citas – 2005. gadā veiktas aptaujas, tikai 27% atzinuši, ka Polija piederējusi pie Otrā pasaules kara uzvarētājiem. Toties vairākums sagaidot, lai Krievijas Federācija atvainojoties par PSRS karaspēka iebrukumu Polijā 1939. gada 17. septembrī.

Profesors Tomass Hio no Talinas (temats: “Okupācija: Vēsture un vēstures uztvere Igaunijā”) savā referātā uzsvēra, ka Igaunijas (tāpat arī citu Baltijas valstu) gadījumā nekādi nevarot atteikties no vārda “okupācija” lietošanas. Par tā lietošanu pēc garām debatēm esot vienojušies Igaunijas vēsturnieki, jo neviens cits termins situācijā neiederoties, ja to vērtējot no starptautisko likumu viedokļa. Tas arī esot cieši saistīts ar Igaunijas neatkarības nepārtrauktību.

Pēdējais konferences referents bija profesors Inesis Feldmanis no Rīgas (temats: “Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā”). Viņš iebilda pret vairāku Rietumeiropas vēsturnieku nostāju, kuri uzskatot, ka Latvijas okupācija kā process beidzies līdz ar tās inkorporāciju PSRS. Šādas tendences šodien esot vērojamas arī Lietuvā. Feldmanis arī izteica savu nostāju pret t.s. “uzvarētāju versiju”, kurā nepelnīti daudz uzsverot Padomju Savienības vadošo lomu uzvarā pār nacismu, nopeļ un soda vienīgi nacistus un tādā veidā mazina citu karojošo pušu, sevišķi staļiniskās Padomju Savienības izdarītos noziegumus pret cilvēci. Valstīs, kuru iedzīvotāji cietuši abos totalitārajos režīmos, šāds nacisma un komunisma kriminālā rakstura salīdzinājums liekoties dabīgs. Atbildes nosakot tieši pārdzīvotais.

Koreferents pēc katra referāta deva savu vērtējumu, kā referātā izteiktais būtu uztverams un saprotams no Latvijas skatpunkta. Koreferātos bija daudz jaunu ideju un ierosinājumu, kā referātos dzirdēto varētu izmantot un integrēt turpmākajos Latvijas vēstures pētījumos.

Konferences galavārds teica viens no programmas veidotājiem – profesors Ervīns Oberlenders, uzsverot, ka iegūts ļoti daudz svarīgas informācijas un daudz atziņu no dažādu zemju pieredzes, kas ne tikai palīdzēsot visiem labāk izprast citu pieredzi, bet reizē arī palīdzēsot katram pašam izvērtēt savu līdzšinējo perspektīvu.